

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Метою статті був аналіз особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби на засадах системного підходу.

Методологія. У процесі дослідження використано різноманітні методи, зокрема: аналіз нормативно-правової бази й наукової літератури з проблеми дослідження – з метою визначення стану розробленості питання й окреслення перспектив його дослідження; зіставлення – для порівняння поглядів різних учених на досліджувану проблему; індукції та дедукції, систематизації й узагальнення – для формулювання висновків.

Дослідження здійснене на основі поєднання положень низки методологічних підходів, окрім системного підходу застосовано такі підходи: компетентнісний (для визначення особливостей формування професійної компетентності майбутніх пенітенціаріїв), діяльнісний (залучення здобувачів вищої освіти до активної освітньої діяльності для активізації мисленнєвих процесів), аксіологічний (для формування ціннісно-світоглядних орієнтирів майбутніх пенітенціаріїв) – які застосовані на засадах взаємодоповнюваності і відповідності меті дослідження.

Наукова новизна дослідження. Уперше проаналізовано особливості професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби на засадах системного підходу.

Висновки. Доведено, що професійна діяльність фахівця Державної кримінально-виконавчої служби – це полімодальна система, яка є складною за своєю організацією і вивчення якої має різновекторну спрямованість. Застосування системного підходу дасть змогу комплексно вивчити об'єкт – професійну діяльність фахівця Державної кримінально-виконавчої служби (від найпростішої форми наукового опису, «параметричного рівня», до «морфологічного субстратного опису» об'єкта та його функціонального опису), а також розробити й апробувати різноманітні стратегії для удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Ключові слова: системний підхід, професійна підготовка, здобувачі освіти, професійна діяльність, майбутні фахівці.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті реформування освітньої галузі постає необхідність перегляду методологічних підходів, на основі яких здійснюється професійна підготовка майбутніх фахівців різних галузей. Одним із таких загальнонаукових підходів є системний, доцільність застосування якого в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби детермінується ідеєю, що професійна діяльність є соціальним феноменом, якому притаманні всі ознаки системності – за структурою, змістом, особливостями взаємодії із оточенням. Необхідність використання системного підходу зумовлена також постійним ускладненням досліджуваної системи, необхідністю інтеграції знань та управління досліджуваною системою, її складовими та системами, що перебувають із нею у взаємозв'язках. Застосування системного підходу дає змогу конкретизувати завдання наукових досліджень, діагностувати недостатність знань про досліджуваний об'єкт, подекуди моделювати параметри відсутніх частин об'єкта. Отже, необхідно визначити особливості застосування системного підходу в професійній підготовці майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Аналіз останніх публікацій, у яких започатковане розв'язання цієї проблеми. До різноманітних аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби у своїх публікаціях зверталися В. Аніщенко, О. Тогочинський, О. Третяк, С. Чебоненко. Водночас актуальною залишається проблема обґрунтування теоретико-методологічних підходів для підвищення ефективності професійної підготовки фахівців-пенітенціаріїв в умовах сьогодення.

Мета публікації – визначити особливості професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби на засадах системного підходу.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження із зазначенням методів. У процесі дослідження використано різноманітні методи, зокрема: аналіз нормативно-правової бази й наукової літератури з проблеми дослідження – з метою визначення стану розробленості питання й окреслення перспектив його дослідження; зіставлення – для порівняння поглядів різних учених на досліджувану проблему; індукції та дедукції, систематизації й узагальнення – для формулювання висновків.

Окрім власне системного, у дослідженні застосовано низку інших методологічних підходів, як-от: компетентнісного (для визначення особливостей формування професійної компетентності здобувачів освіти на засадах системного підходу), діяльнісного (залучення здобувачів вищої освіти до активної освітньої діяльності для активізації мисленнєвих процесів), аксіологічного (для формування ціннісно-світоглядних орієнтирів майбутніх фахівців).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники [1; 2] зазначають, що системний підхід функціонує не у вигляді усталеної методологічної чи теоретичної концепції, а як сукупність пізнавальних принципів, основна мета яких полягає у побудові нових дослідницьких програм на основі констатування недостатності певних елементів у наявних системах. Відповідно, основною категорією зазначеного підходу є поняття «системи» (з грец. – «цїле з'єднання, що складається із частин»), яку традиційно розглядають як сукупність об'єктів, що утворюють стійку єдність і цілісність, яка характеризується певними інтеграційними властивостями й закономірностями [2, 75].

З цього приводу Іонова О. М. зазначає, що системний підхід як спосіб наукового пізнання та усебічного осмислення філософських категорій «системи», «структури», «частини», «складової», «цїлого» лежить в основі всіх комплексних досліджень і дає змогу сформувати уявлення про матеріальний чи ідеальний об'єкт [2, 36]. Основними принципами системного підходу є цілісність, складність й організованість. Цілісність дає змогу розглядати об'єкт в єдності усіх його компонентів і взаємозв'язків; складність передбачає ієрархічність побудови об'єкта, послідовне членування цїлого на окремі частини, що перебувають у єдності; організованість – це структурна впорядкованість об'єкта. У процесі реалізації зазначеного підходу зазвичай використовують такі методи, як-от: абстрагування й конкретизація, аналіз і синтез, моделювання й експеримент, структурування й алгоритмізація, тестування.

На основі системного підходу в психології розглядаються структури особистості й діяльності, міжособистісні взаємини тощо. Системні описи є засобом розв'язання багатьох практичних і теоретичних психологічних завдань: у теоретичному аспекті це систематизація й інтеграція інформації, зменшення обсягів опису й попередження надмірного накопичення наукового матеріалу, виявлення інваріантів психологічних знань, зменшення суб'єктивізму в інтерпретації психічних явищ, подолання недоліків локального підходу.

У цьому контексті варто згадати основні принципи стратегіально-системного підходу до професійної діяльності, сформульовані В. Моляко для визначення видів особистісних стратегій професійної діяльності [3, 155]:

– аксіологічний принцип як перспектива вивчення явищ з точки зору виявлення їхніх можливостей задовольняти потреби людини;

– принцип еврилогізації, який полягає у визнанні як провідної у професійному розвитку та самовираженні особистості продуктивної, творчої діяльності. Цей принцип дає змогу актуалізувати наявні знання, необхідні для розуміння нового завдання, спрямувати пошук на його розв'язання, винайти й застосувати технології досягнення поставленої мети, оцінити досягнуте;

– принцип варіативності, завдяки якому можна досягти максимального успіху через розкриття моделей особистісно-професійного зростання, найбільш ефективних способів досягнення особистісної і професійної самореалізації;

– принцип ресурсності як використання сукупності наявних умов і засобів, необхідних для реалізації потенційних можливостей суб'єкта [3, 156].

У межах дослідження системного підходу в психології В. Рибалка [6, 84] теж сформулював основні принципи розгляду психічних явищ, як-от: 1) різноплановості, що передбачає необхідність розгляду тих чи інших явищ у декількох аспектах: як відокремленої якісної одиниці, як частини своєї макроструктури, у контексті мікросистем, у межах зовнішньої взаємодії; 2) багатомірності, що полягає в необхідності розгляду психічних явищ у різних системах вимірів; 3) багаторівневої, що постулює необхідність розгляду системи психічних явищ як багаторівневої; 4) ієрархічності, що передбачає необхідність урахування сукупності різнопорядкових якостей людини як таких, що ієрархічно організовані; 5) системної детермінованості, що полягає у розгляді детермінації психічних явищ як багатопланової, багаторівневої та багатомірної; 6) розвитку, що потребує розгляду явища в динаміці та розвитку [6, 85].

Окрім уже вказаних принципів, на основі аналізу психологічних праць [4; 2] було визначено ще низку принципів дослідження системного об'єкта, які мали забезпечити ефективне дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, зокрема: 1) обґрунтування й визначення цілісності досліджуваної системи; 2) виділення структури й характеристика особливостей організації системи; 3) визначення кількості складових системи і типів

зв'язків між ними (просторових, функціональних); 4) визначення спрямованості зв'язків структурних компонентів системи по «горизонталі», тобто між однотипними компонентами і по «вертикалі», що передбачає аналіз рівнів системи й ієрархії цих рівнів тощо.

Відповідно до системного підходу і принципів діяльності, В. Панок визначив такі умови дослідження кожного системного об'єкта [4, 160], яких, на нашу думку, доцільно дотримуватися і в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

1. Кожний з елементів системного об'єкта розглядається не як окремих, ізольований від інших, а з урахуванням його «місця» у цілому.

2. Дослідження системи є невіддільним від умов її існування.

3. Певний «матеріал» у межах системного дослідження може розглядатися як такий, що має одночасно різні параметри, функції й різні принципи будови.

4. Для системного підходу характерним є дослідження властивостей цілого, що пов'язані із характеристиками окремих елементів і, навпаки, властивості окремих елементів, що зумовлені характеристиками цілого.

5. Для системного об'єкта характерна детермінованість поведінки, а не лише пояснення функціонування об'єкта на основі причинно-наслідкового аналізу.

6. Застосування методології системного підходу передбачає розроблення певних принципів, засобів і правил проведення дослідження людини як суб'єкта професійної діяльності, а саме: а) методи й засоби, які можна застосовувати не лише в дослідженні окремих складових систем і структур, а й у процесі вивчення більш складних феноменів і явищ; б) формулювання комплексного висновку про системні дослідження, тобто опис систем і структур «у загальному вигляді»; в) класифікація спеціальних наукових методів системного дослідження на основі різних критеріїв; г) визначення загальних законів і методів переходу від одного предмета вивчення до іншого в системному дослідженні [4, 161].

Отже, саме в межах системного підходу маємо змогу розглянути взаємозв'язки професійної діяльності фахівців Державної кримінально-виконавчої служби як системи з іншими явищами об'єктивної дійсності.

Професійна діяльність фахівців Державної кримінально-виконавчої служби – це системний об'єкт, що є цілісною, багаторівневою, динамічною, полімодальною структурою, яка має складну організацію, містить два основні компоненти: суб'єкт (людину) і об'єкт професійної діяльності. Зазначені компоненти можна розглядати як взаємозалежні підсистеми професійної діяльності, кожна із яких має складну структуру з багатьма ознаками, у середині якої також є взаємозв'язки. Зокрема структура суб'єкта професійної діяльності охоплює такі компоненти: базові характеристики (об'єктивні й особистісні); професійно-пізнавально-мотиваційні та соціально- й індивідуально-мотиваційні.

Досліджуючи професійну діяльність фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, можемо розглядати її як систему, що складається з двох підсистем: фахівця та професійного середовища, з яким він взаємодіє як суб'єкт професійної діяльності. Визначимо елементи підсистеми «фахівець Державної кримінально-виконавчої служби», як-от: індивідуально-психологічні якості (сенсорно-перцептивні, мнемічні, гностичні, характерологічні, темпераментальні тощо); професійні знання, уміння, навички та досвід; професійна спрямованість (потреби, бажання, нахили, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, переконання); психічні стани: емоційні (настрій, тривожність, фрустрація тощо), стан уваги (зосередженість), стан волі (зібраність, розгубленість).

Підсистема «професійне середовище» охоплює такі елементи: предмет діяльності (засуджені, відвідувачі); засоби діяльності (зброя, фізична і професійна підготовленість тощо); завдання; умови діяльності.

Відповідно до наказу, службова підготовка фахівців Державної кримінально-виконавчої служби містить такі складники: загальна підготовка, фахова підготовка, психологічна підготовка, безпека життєдіяльності, фізична підготовка, вогнева підготовка, стрійова підготовка [5]. Основними видами занять із службової підготовки визначено лекцію й практичне заняття. Основними формами проведення службової підготовки є групові навчальні заняття за місцем служби та в інших органах і установах ДКВС; навчальні збори, що проводяться з метою аналізу, обміну досвідом та визначення пріоритетних завдань за напрямками службової діяльності; дистанційна форма – індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій; самостійна підготовка – форма службової підготовки, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних професійних компетентностей [5].

В. Панок зазначає [4, 58], що оскільки професійна діяльність є системним об'єктом, то її потрібно досліджувати в межах методологічного принципу порівневого вивчення системного об'єкта, що передбачає три рівні його опису й аналізу: «параметричний», «морфологічний», «функціональний».

На параметричному рівні вивчення системних об'єктів потрібно відповісти на запитання: «Який об'єкт?», тобто виділити його характеристики або нормативні ознаки, виражені через будь-який аспект (наприклад, міміку, мову, жести тощо), а також їхні взаємозв'язки. Науковець наголошує, що процес дослідження може здійснюватися як «у середині» об'єкта (тобто за лінійною аналізу будови окремих елементів), так і «поза» ним (тобто за лінійною аналізу об'єкта як елемента більш масштабного цілого) [4, 59].

Результати дослідження на морфологічному рівні можуть бути репрезентовані таблично або у вигляді формул, представлені у форматі моделі, схеми чи словесного опису структури об'єкта [4, 60].

Основні одиниці структури суб'єкта й об'єкта військово-професійної діяльності на «морфологічному (субстратному)» рівні аналізу виділяються в певній, нормативно заданій послідовності. Наприклад, структура суб'єкта професійної діяльності фахівця Державної кримінально-виконавчої служби містить: мету, мотиви, психічні процеси, психологічні дії. Структура об'єкта професійної діяльності фахівця Державної кримінально-виконавчої служби представлена такими складовими: функціями суб'єкта, завданнями трудової діяльності, операціонально-технічними діями тощо. Аналіз взаємозв'язків морфологічних структур суб'єкта й об'єкта професійної діяльності фахівця Державної кримінально-виконавчої служби дає змогу визначити ступінь їхньої складності.

«Функціональний» опис здійснюється на основі вивчення взаємозв'язків між «частинами» як елементами об'єкта дослідження (функціонально-морфологічний опис), або функціональних залежностей між параметрами (функціонально-параметричний опис), або між параметрами й будовою об'єкта. Особливість функціональної будови об'єкта полягає в тому, що окремі його елементи можна вивчати як самостійні об'єкти, тобто кожний рівень аналізу не лише можна описати за допомогою різних способів і форм, але й з використанням різних методів і прийомів [4, 61].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо констатувати, що професійна діяльність фахівця Державної кримінально-виконавчої служби – це полімодальна система, яка є складною за своєю організацією і вивчення якої має різновекторну спрямованість. Застосування системного підходу дасть змогу комплексно вивчити об'єкт – професійну діяльність фахівця Державної кримінально-виконавчої служби (від найпростішої форми наукового опису, «параметричного рівня», до «морфологічного субстратного опису» об'єкта та його функціонального опису), а також розробити й апробувати різноманітні стратегії для удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в конкретизації сформульованих положень через практичні рекомендації, які можуть бути реалізовані засобами різноманітних навчальних дисциплін.

References

1. Аніщенко В. О. Система та педагогічні умови формування професійної компетентності офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* № 4 (19). 2019. С. 6–25.
Anishchenko, V. O. (2019). Systema ta pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti ofitseriv Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [System and pedagogical conditions of formation of professional competence of officers of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences*, 4 (19), 6–25.
2. Іонова О. М. Системний та синергетичний підходи у педагогічних дослідженнях: навч. посіб. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. 246 с.
Ionova, O. M. (2011). Systemnyi ta synerhetychnyi pidkhody u pedahohichnykh doslidzhenniakh: navch. posib. [Systemic and synergistic approaches in pedagogical research: a study guide]. Kharkiv, Ukraine: KhNPU im. H. S. Skovorody. 246.
3. Моляко В. А. Творческая конструкторология (проглемены). Київ: «Освіта України», 2007. 388 с.
Moliako, V. A. (2007). *Tvorcheskaia konstruktologhiia (prohlemeny)* [Creative constructology (proglemens)]. Kyiv, Ukraine: «Osvita Ukrainy».
4. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: моногр. Чернівці: Технодрук, 2010. 486 с.
Panok, V. H. (2010). *Praktychna psykholohiia. Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku: monohr.* [Practical psychology. Theoretical and methodological foundations of development: monograph]. Chernivtsi, Ukraine: Tekhnodruk.
5. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Мініст. від 17.03.2023 № 1000/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-23#Text>. (дата звернення: 11.11.2023).
Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky osib riadovoho i nachalnyiatskoho skladu Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy: Nakaz Miniust vid 17.03.2023 № 1000/5 [On the approval of the Regulation on the organization of official training of the rank and file members of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine: Order of the Ministry of Justice dated March 17, 2023, №1000/5]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-23#Text>.
6. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): навч.-метод. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2003. 204 с.
Rybalka, V. V. (2003). *Metodolohichni pytannia naukovoï psykholohii (Dosvid osobystisno tsentrovanoi systematyzatsii katehorialno-poniattievoho aparatu): navch.-metod. posib.* [Methodological issues of scientific psychology (Experience of person-centered systematization of the categorical-conceptual apparatus): educational and methodological manual]. Kyiv, Ukraine: Nika-Tsentr.

Shumeiko Z.

ORCID 0000-0003-2705 0924

Phd in Pedagogical Sciences, Associate professor,
Associate professor of the Department of pedagogy and humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: zina1906@ukr.net

FEATURES OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE ON THE BASIS OF A SYSTEMATIC APPROACH

The purpose of the article was to analyze the peculiarities of the professional training of future specialists of the State Criminal-Executive Service of Ukraine on the basis of a systematic approach.

Methodology. Various methods were used in the research process, in particular: analysis of the legal framework and scientific literature on the research problem – in order to determine the state of development of the issue and outline the prospects for its research; comparison – to compare the views of different scientists on the investigated problem; induction and deduction, systematization and generalization – for formulating conclusions.

The research was carried out on the basis of a combination of the provisions of a number of methodological approaches, in particular: competence (to determine the peculiarities of the formation of speech culture of students of education), activity (involvement of students of higher education in active educational activities to activate thinking processes), axiological (to form the value and worldview guidelines of future specialists) – which are applied on the basis of complementarity and compliance with the purpose of the study.

Scientific novelty of the research. For the first time, the peculiarities of the professional training of future specialists of the State Criminal-Executive Service of Ukraine were analyzed on the basis of a systematic approach

Conclusions. It has been proven that the professional activity of a specialist of the State Criminal-Executive Service of Ukraine is a polymodal system that is complex in its organization and the study of which has a multi-vector orientation. The application of a systemic approach will make it possible to comprehensively study the object – the professional activity of a specialist of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (from the simplest form of scientific description, «parametric level», to the «morphological substrate description» of the object and its functional description), as well as to develop and try out various strategies for improving the professional training of future specialists of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Key words: systematic approach, professional training, education seekers, professional activity, future specialists.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Лілік О. О.